

Тиленчиев К. А.

**А. ЖУМАКМАТОВДУН КЫРГЫЗ ПРОФЕССИОНАЛДЫК МУЗЫКА
ИСКУССТВОСУНУН ӨНҮГҮҮСҮНӨ КОШКОН САЛЫМЫ**

Тиленчиев К.А.

**ВКЛАД А. ЖУМАКМАТОВА В РАЗВИТИЕ КЫРГЫЗСКОЙ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ**

К.А. Tilenchiev

**A. ZHUMAKMATOV CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT
OF THE KYRGYZ PROFESSIONAL MUSIC**

УДК:808/1:322

Бул макалада, Кыргыз Республикасынын Баатыры, СССРдин Эл артисти, Токтогул атындагы мамлекеттик сыйлыктын лауреаты, академик Асанкан Жумакматовдун кыргыз опера жана балетискусствосунун өнүгүүсүнө кошкон зор салымы каралды.

XX кылымдын 17-жылындагы Октябрь таңынын атышы менен кыргыз элинин жашоо – турмушунда зор бурулуш болду. Туура алты жылдан кийин, Бартак деген жайлоодо, Арашан аймагынын болушу Жумакмат уулдуу болот. Ал болочоктогу кыргыз оркестрдик аткаруучулук өнөрүнүн устаты, профессионалдык музыкасынын пайдубалын бекемдеген, таланттуу дирижер Асанкан эле. Ал 15 жашында Фрунзедеги педтехникумдун экинчи курсуна кабыл алынат. Бала кезинен ар нерсеге шыгы артып, таланты ташкындаган Асанкан, техникумдун өздүк көркөм чыгармачылыгына катышат. Анын ырдаганын уккан көрүнүктүү композиторлор В. Власов, А. Малдыбаев, В. Фере, музыкалык драма театрынын дирижеру В. Целиковский: «Үнүң жакшы экен жигит, бирок, 16 – 17ге келгенде үнүңдө чоң өзгөрүүлөр болот. Ошондуктан оркестрге отур», – деп, 1938-жылы Кыргыз музыкалык – драма театрынын оркестрине жумушка алып, урма аспаптарга ойноого отургузушат. Бир жылдын ичинде эле, Асанкан урма аспаптарынын бир тобунда (барабан, шылдырак, жылаажын ж. б.) ойноону өздөштүрүп алат. Ал кезде Кыргызстанда кыргыз улутунан профессионал музыканттар болгон эмес. Оркестрде Асанкан жападан жалгыз кыргыз баласы болгон. Ошентип, Асанкан оркестрдик аткаруучулук өнөрүнө көңүлү түшүп, аны аркалоого бел байлайт.

Оркестрде урма аспаптарда ойноонун көптөгөн сырларын өздөштүрүп, сезимталдуу жаш музыкант, дирижер сыйкырлап койгондой добулбастын партиясын өзгөчө «тембрдеги» ыргактуулук менен кагуу жөндөмдүүлүгүнө жетишип, ага мамлекеттик оркестрде «Жогорку категориядагы добулбасчы» деген даража ыйгарылат.

1941-жылы Асанкан Жумакматов Ата-Мекендик согушка өз ыктыяры менен кетет. Согуштун кайнап турган экинчи жылы, Сталинграддагы катуу салгылашууда, маэстронун

сол ийнине ок тийип, сөөгү талкаланып, оор жарадар болот. Госпиталга жиберилип, Врачтар колун айкыртууга болбойт дешип, кесиш керектигин айтышат. Аны уккан Асанкан врачтарга, музыкант экендигин, дирижер болгусу келгендигин айтып, колун кеспей, сактап калуусун суранып, бардык кыйынчылыктарга чыдай турганын айтат. Ошентип, врачтар маэстронун колун кеспей, сактап калышат. Бирок, анын колунун айыгуусу узакка созулат. 1944-жылы Жаңы жылдын алдында ооруканадан чыгып, Ата-Мекенине келет.

1945-жылы Москвадагы Чайковский атындагы консерваториясынын улуттук студиясында, дирижерлук классы ачылганын уккан Асанкан, бир топ жаш таланттар менен Москвага барат. Барган жигиттердин баары, бири композитордук, экинчиси дирижерлук факультеттерине тапшырып окууга өтүшөт.

1947-жылы жайкы каникул убагында Асанкан Фрунзеге келет. Театрда кызуу жумуш жүргөн кез. Бул мезгилде жаш дирижер биринчи жолу опералык пульта турат. Кезектеги концерт болуп, анда Чайковскийдин 5-симфониясын, Анвар Куттубаева жана Абдылас Мадыбаевдер менен музыкалык драмалардан үзүндүлөрдү аткарышат. Ушул эле жылы июнь айында «Айчүрөк» операсы болмок, бирок, дирижер С. Кинков капысынан ооруп калат. Аманкул Куттубаев менен Жапар Садыков Асанканга ишенип, ага пульта туруп, оркестрди башкарууну сунуш кылышат. «Айчүрөк» операсын жатка билген таланттуу дирижерго, аны дирижирлөө анчалык деле кыйынчылыкты алып келбегендиктен, операнын коюлушу ийгиликтүү аяктайт. Чон ишенимге ээ болгон Асанканга «Айчүрөк» операсынын соңунан, Брусиловскийдин «Кыз жибек», Гаджибековдун «Аршин мал – алан» спектаклдерине дирижерлук кылуу тапшырылат.

1948-жылы Москва консерваториясынын студиясын артычылык менен бүтүрүп келет. Ал Кыргыз опера жана балет театрынын башкы дирижерлугуна дайындалат. Башынан театрдын, оркестрдин жайын мыкты билген маэстро, «чу» дегенде эле жерден, алдына койгон максатына кирише баштайт. Анын көздөгөн максаты, улуттук симфониялык музыканы, опера жана балетти

өнүктүрүү менен, бүткүл союздук деңгээлге жеткирүү болчу. Мына ушундай келечектүү максат менен, театрдын, оркестрдин профессионалдык аткаруучулук деңгээлинин жогорулай баштайт. Маэстро жалпы көрүүчүлөрдү композиторлор, дирижерлор, классикалык музыка, симфония, опера, балет менен тааныштырууга кеңири мүмкүнчүлүк жолуна түшөт. Спектаклдердин премьералары биринин артынан бири коюлат. Чайковскийдин «Карганын дамасы», Даргомыжскийдин «Суу периси», Абдраев, Тулеев, Аманбаевдердин «Ким кантти» музыкалуу комедиясы, В. Власов менен В. Ференин «Алтын кыз» операсы, М. Раухвергердин «Алтын көкүл», В. Власов, А. Малдыбаев, В. Ферелердин «Көл боюнда» операсы коюлуп, театрдын репертуары мыкты опералык чыгармаларга байый баштайт.

Дирижерлук кесиптик билимин өркүндөтүү менен, анын сырларын мындан ары да терең билүү максатында, П. Чайковский атындагы консерваторияда 1952-жылдан, 1958-жылга чейин окуйт. Консерваториядагы окуусу менен айкалыштыра, Моссовет театрынын оркестринде дирижер жана музыкалык жетекчи болуп иштейт. Консерваториядагы окуу атактуу дирижер Б. Хайкиндин дирижерлук сабактары менен гана чектелбестен, чыгармачылык менен изденүүсүнүн, дирижерлук бийик жөндөмүнүн натыйжасында, өзүнүн трактовкасын калыптандырат. Анын билимин жана ишмердүүлүгүн жогору баалаган кыраакы устаты Б. Хайкин, «Музыкальная жизнь» аттуу журналында: «Асанкан Жумакматов өз элинин чыныгы патриоту, ал өзүнүн квалификациясы боюнча, Москванын алдыңкы театрларында дирижерлук кыла алат. Бирок, анын эң негизги милдети, өз элинин профессионалдык искусствосун көтөрүү» – деп жазган. Анын устаты Хайкин айткандай, Асанкан Жумакматов кыргыз профессионалдык музыкалык искусствосунун өркүндөп өсүүсүн жогорку деңгээлге жеткирип, оркестрдик аткаруучулуктагы дирижерлук өнөрдө 70 жыл талыкпай эмгектенди. Анын талыкпаган эмгегинин, мээнеткечтигинин натыйжасы, 50дөн ашуун опералык жана балеттик спектаклдеринин коюлушу, кыргыз профессионал искусствосунун аброюн бийик көтөрдү.

Нечендеген конкурстар, декадалар, фестивалдар Жумакматовдун катышуусу менен өткөрүлгөн. 100дөн ашуун симфония музыкасынын концерттери жана коомдук иштери жаш дирижерлорду даярдоого көмөгүн берди.

1939-жылы Москвада болуп өткөн Кыргыз искусствосу менен адабиятынын он күндүгүндө – I Декадада, өзүнүн өнөрүн оркестрде добулбаста ойноо менен баштаган Асанкан, 1958-жылы II Декадада ошол оркестрди өзү башкарып, «Токтогул» операсынын төртүнчү вариантын жана Чайковскийдин дээрлик унутулуп калган «Опричник» операсын, Раухвергердин «Чолпон» балетин өзү жетектеп алып барган. Декада ушундай зор ийгилик менен өтөт.

Соңунда Асанкан Жумакматов «Эмгек Кызыл Туу» ордени менен сыйланат. Ал, бул мезгилдерде мыкты опералык ырчыларды өстүрдү. Атап айтсак, Марьям Махмутова, Сайра Кийизбаева, Артык Мырзабаев, Сейдакмат Токтоналиев ж. б.

1962-жылы маэстро Кыргыз эл аспаптар оркестринин башкы дирижеру жана көркөм жетекчиси болуп дайындалат. Ал залкар музыкант-аткаруучулардын ыр-күүлөрүн оркестрлештирип, көркөм каражаттар менен байытып, аларга жаңыча жашоо берет. Шекербек Шеркулов, Эстебес Турсуналиев, Токтосун Тыныбеков, Гүлчахра Валиулина, Сабира Суранчиева, Кеңеш Кожомкулов, Гүлсүн Мамашева, Зейнеп Шакеева, Бейшеке Жандаров, Чалагыз Исабаев, Самара Токтахунова сыяктуу солисттерди даярдап өсүү жолуна коет. Эл аспаптар оркестрин «Кыргыз ССРинин искусствосуна эмгек сиңирген коллектив» деген наамга жеткирет.

1972-жылы маэстро кайрадан опера жана балет театрына келет. Анда ал оркестрдин башкы дирижеру жана көркөм жетекчиси, ошондой эле театрдын директору болуп дайындалат. Ошентип, маэстро чыгармачылыгынын арышын кенен салып, опера жана балет искусствосун өнүктүрүүнү улантат. Мээнеткеч маэстро чарчабастан, чаалыкпастан чыгармачылыктын үстүндө иштейт. Ал театрдын баркы, куч-кубаты анын репертуарында экендигин туюп, эпикалык мүнөздөгү, монументалдуу, улуттук колориттүү, жогорку аткаруучулук чеберчиликти талап кылган, татаал, ошону менен бирге башка театрларда коюлбаган жаңы операларды өзүнүн иш планына киргизет. Анткени, андай татаал операларды аткаруучулар кыргыз опера жана балет театрында бар эле. Маэстро аларга толук ишеничте болгон. Анда театрда залкар ырчылар – Болот Миңжылкиев, Хусейин Мухтаров, Владимир Муковников, Артык Мырзабаев, Токтонаалы Сейталиев, Кайыргул Сартбаева, Эсен Молдокулова, Наринэ Акрамова, Валентина Портнова, Ирина Мастерова сыяктуулар болгон. Алар Союзда дүйнөлүк классикалардын шедеврларын биринчилерден болуп аткарып, сахнада коюп келишкен. Бул жылдары кыргыз музыкалык искусствосуна зор салымдарын кошкондору үчүн, А. Жумакматов менен Б. Миңжылкиев СССРдин Эл артисти деген ардактуу наамга ээ болушат.

Тетардын репертуарында дүйнөлүк классикалык опералар кеңири орун алат. Аткаруучулук чеберчилиги жогорулаган театрдын атагы алыска тарайт. Ленинграддык көрүнүктүү композитор Андрей Петров, театрдын атагын угуп, «Петр I» деген монументалдуу тарыхый операсын кыргыз театрына коюлуусун өтүнүп келет. Композитор А. Петровдун операсында чоң хорлордун сценалары, жөнөкөй эмес, тарыхый персонаждар көп болгон. Операнын партитурасынын өтө татаалдыгына карабай, орусиялык композитордун мындай зор ишенимине ээ болуш үчүн, дирижер Асанкан Жумакматов менен театрдын режиссеру Мустафа

Ахунбаев операны коюуну колго алышат. Анткени, ал опера ырчылары үчүн да, дирижер үчүн да классикалык операнын мыкты үлгүлөрүнөн болгон. Театрдын аткаруучулук чеберчилигин арттырган маэстро, дүйнө жүзүндөгү чоң театрларда гана эмес, өз мекени Италияда сейрек коюлган, италиялык гениалдуу композитор – либреттист Арриго Бойто-нун «Мефистофель» операсын коюуга киришет. Бул операдагы Мефистофелдин партиясын Шалапин сыяктуу дүйнөдөгү эң залкар ырчылар гана аткара алышкан. Операны коюуда, Мефистофелдин партия-сын аткаруу үчүн, үн диапозону кенен, өтө кылдат жогорку аткаруучулук чеберчиликтеги бас – колоратура керек эле. Мындай бас ал кезде СССРде жок болгон. Бул операны таланттуу режиссер М. Ахунбаев сахналаштырып, Мефистофелдин партиясын залкар ырчы Болот Миңжылкиев эч кынтыксыз, жогорку чеберчиликте, бийик деңгээлде мыкты аткарууга жетишет. Бул театрдын дагы бир чоң ийгиликтеринин бири болгон. Б.Миңжыл-киевдин чыгармачылыгына көңүл койгон, кыраакы маэстронун ага тийгизген таасири өтө зор. Миңжыл-киевдин ырчылык аткаруучулук талантын, келечегин көрө билген маэстро, аны асыл тукум күлүктөй таптап, анын дээрлик бүтүндөй опералдык партия-ларын, репертуарын түзүп, оркестрлештирип, кыргыз радиосунун алтын казынасына жаздырып койгон. Маэстронун премьераларынын бири – өзбек композитору Улугбек Мусаевдин «Томирис» деген балети болду. Анын кыргыз театрында коюлушу да ийгиликтер менен коштолду.

А. Жумакматов Кыргыз опера жана балет искусствосун жеке эле жергебизде гана эмес, чет элдерге да даңазалады. 1973-жылы жаңы опералар, эң мыкты ырчылар менен Казакстандын борбору болгон Алматы шаарында, бир айга созулган гастролду ийгиликтүү өткөргөн. 1975-жылы театр Улуу Ата-Мекендик согуш жеңишинин 30 жылдыгына карата, Москвадагы Станиславский жана Немирович – Данченко атындагы музыкалык театрда өтүүчү майрамдык мааракеге чакырылат. Анткени, согуш темасына арналган кенен репертуар, Бүткүл Союз боюнча бир да театрда болбоптур. 1979-жылы тандалган опералары, балеттери, концерттик программалары менен театр Киев шаарына эки айга

гастролго барат. Бул мезгил Кыргыз опера жана балет театрынын чыгармачылыгынын жана аткаруучулугунун эң жогорку жетишкендиктеринен, зор ийгиликтеринен болгон. Бул жетишкендиктерге жана ийгиликтерге А. Жумакматов да, зор эмгегин жумшагандардын алдыңкыларынан болуп саналат.

Маэстронун чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн дагы бир орчундуу көрүнүшү – бул ал өзү уюш-турган Академиялык Чоң симфониялык оркестри. Бул оркестр 1968-жылы Асанкан Жумакматовдун демилгеси менен түзүлгөн. Болот Миңжылкиев, Кайыргул Сартбаева, Токтонали Сейталиев, Хусейин Мухтаров сыяктуу залкар ырчылардан кийин, маэстро сахнага Дарика Жалгасынова, Анарбек Ибраев, Керим Турапов өңдүү таланттуу ырчыларды даярдап алып чыкты. Алардын ырчылык аткаруучулук өнөрүнө зор көмөгүн көрсөтүп, жогор-ку деңгээлге жеткирет. Маэстро өзүнүн симфо-ниялык оркестри менен кыргыз музыка искусствосун даңазалап Орусиянын көптөгөн шаарларын кыдырып гостролдордо болгон. Опералык жана балеттик чыгармалардан, симфониялык музыкалардан, ырлар-дан. Романстардан ж. б. турган концерттик программалар менен Москва, Ленинград, Киев, Минск, Рига, Вильнюс, Таллин, Ташкен, Алматы, Ярославль, Воронеж сыяктуу чоң – чоң шаарларда болушкан.

Маэстро өзүнүн оркестринин аткаруусунда, кыргыз радио жана телекөрсөтүүсүндө, жүздөгөн сааттык ар кыл жанрдагы музыкаларды (опералык, балеттик, симфониялык, ырлар, романстар, элдик ыр-күүлөр ж. б.) жаздырып, алтын казынасын байыт-кан. Улуу маэстронун чыгармачылык ишмердүүлүгү, кыргыз музыкалык искусствосуна кошкон салымы эбегейсиз. Ал эл ичинде сакталууда жана түбөлүккө сакталып кала бермек.

Адабияттар:

1. Алагушев Б. Кыргыз музыкасы: Энциклопедия. Б.; 2007.
2. Алагушев Б. Кыргыз музыкасынын тарыхынан. Б.; 1989.
3. Жумакматов А.. Менин тагдырымдын оркестри. Б.; 2009
4. История Кыргызского искусства. Краткий очерк. Ред. А. Салиев. издательство «Илим». Ф.; 1971.
5. Турсунов Э., Жалгасынова Д. Триумф жана Трагедия. Б.; 2012.

Рецензент: к.филос.н. Жапаров Д.С.